

УДК 371.13

РОЛЬ ЗООІДИОМ У ФОРМУВАННІ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО ЗМІСТУ ФІЛОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

© С. І. Клименко

У статті розглянуто можливість підвищення культурного рівня мовленнєвих умінь та навичок студентів – майбутніх учителів-філологів – з їх подальшим використанням у межах багатокультурного простору як повноцінного засобу міжкультурної комунікації та компетентнісного підходу за допомогою фразеологічного фонду мови. Предметом нашого дослідження є співвідношення зоофразеологізмів української мови з англійською як одна з передумов комунікативної компетенції студентів

Ключові слова: лінгвокультурний аспект, зоофразеологічний склад мови, комунікативна компетенція, євроінтеграційний підхід, міжкультурна комунікація

In the article is considered a possibility to raise the cultural level of speech skills and abilities of students (future teachers-philologists) with its further use within the multicultural space as an important mean of intercultural communication and competence approach using the phraseological fund of language. Taking into account the role of animals in the formation of speech content, we not only define the nationally-marking stereotypes but also find the common and different features in the phraseological system of the different languages that gives grounds for the study of both native and foreign language in the conditions of differentiated teaching for overcoming the difference between the two language systems.

The topicality of this problem is conditioned by the many-sided processes of modernization and eurointegration in the sphere of professional higher education, where the priority belongs to the study of languages as a mean of intercultural communication within the conversational-business speech. That is why the subject of our research is a ratio between zoomorphic phraseologisms of Ukrainian and English as one of the preconditions of the students' communicative competence

Keywords: linguocultural aspect, zoomorphic phraseologisms in the content of language, communicative competence, eurointegrational approach, intercultural communication

1. Вступ

Згідно з вітчизняними та загальноєвропейськими рекомендаціями у сфері мовної освіти, що ґрунтуються на комунікативній компетенції як базовій у використанні мов, сучасна молода людина повинна добре орієнтуватися як у культурному контексті сучасної української спільноти, так і в глобальному багатокультурному просторі [1]. Тож відповідно до реформування та модернізації професійної освіти в Україні основна увага приділяється компетентісному підходу, за яким майбутній фахівець має досконало «знати рідну й іноземні мови, застосовувати навички мовлення та норми відповідної мовної культури», активно включаючи їх у повсякденне життя, що відповідає обраному курсу євроінтеграційної політики [2].

У вищих навчальних закладах з негуманітарним спрямуванням на вивчення мови (української / іноземної) відводиться незначна кількість годин, а кінцевою метою будь-якого навчання мови є її реалізація як у повсякденному професійному, так і побутовому мовленні. В такому разі дуже важливу є мотивація студентів до поглибленого вивчення мов. Мотивація – найскладніша частина у вивченні мовних дисциплін. Створити позитивну мотивацію – завдання дуже важливе, але часто після першого сплеску ентузіазму з'являється спокуса відмовитись від поставленої мети. Визнання того, що вивчення мови є складним і трудомістким процесом – найкращий спосіб наблизитись до мови і залишатись вмотивованим. Уся увага повинна бути зосереджена на фразеологічному складі мови, в даному випадку мова

йде про зоофразеологізми як найбільш уживані одиниці, що є повним віддзеркаленням мовних традицій та культурних надбань будь-якої лінгвоспільноти.

2. Аналіз літературних даних і постановка проблеми

Проведений аналіз літературних джерел свідчить, що проблема лінгвокультурного змісту мовної освіти була у центрі уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Як стверджує О. Карп'юк: «Знання, засвоєні без інтересу, не забарвлені власним схвальним ставленням, не стають активним надбанням людини» [3]. Тож формування у студентів мовної картини світу, уявлень про себе як про об'єкт природи має на меті допомогти не тільки об'єктивно сприймати й оцінювати дійсність, а й сприяти утвердженню духовних цінностей і знань про світ культури та людини в цілому.

Привертає увагу наукова позиція В. В. Вдовін щодо можливості маніпулювання структурою мови лише частиною того, що включено до її вивчення [4]. У зв'язку з цим викладач-філолог повинен не лише добре знати методику навчання, а також і ті етапи формування комунікативної компетенції студентів, що базуються на основних принципах із урахуванням узагальненого досвіду людства, що відображений у свідомості та комунікативній діяльності носіїв мови:

- мовленнєвій компетенції;
- мовній (лінгвістичній) компетенції;
- соціокультурній компетенції;
- соціолінгвістичній компетенції;

- країнознавчій компетенції;
- навчальній компетенції;
- стратегічній компетенції;
- дискурсивній компетенції.

3. Мета і завдання дослідження

Мета статті – розглянути можливість підвищення культурного рівня мовленнєвих умінь та навичок студентів – майбутніх учителів-філологів – з їх подальшим використанням у межах багатокультурного простору як повноцінного засобу міжкультурної комунікації та компетентнісного підходу за допомогою фразеологічного фонду мови. Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі завдання:

- дослідження особливостей використання фразеологічного складу мови як повноцінного засобу спілкування у процесі професійної філологічної освіти;
- встановлення співвідношення зоофразеологізмів української та англійської мов як однієї з передумов комунікативної компетенції студентів.

4. Методи дослідження ролі зооїдіом у формуванні лінгвокультурного змісту філологічної освіти майбутніх учителів

Оскільки проблема етнокультурної специфіки є досить актуальною як для сучасного мовознавства, так і педагогіки та психології в цілому, найбільш значущими слід відзначити дослідження А. Вежбицької, А. М. Кузнецова, В. М. Мокієнка, Н. І. Сукаленко, В. Н. Теля, Н. І. Толстого та ін.

Щодо методологічної культурологічної концепції у сфері педагогічної освіти, то тут цікавою є думка І. В. Гавриш, яка спрямована на культурологічний підхід, згідно з яким «...метою освіти як підсистеми культури визначається формування особистісної культури людини, де суспільна культура визначається як чинник, що однозначно детермінує зміст освіти, а сам культурологічний підхід у професійній підготовці фахівців реалізується завдяки спеціальній технології навчання та виховання, що спрямовується на розвиток студентів відповідно до їх здатності цілісного бачення і сприйняття компонентів загальнолюдської та національної культури, що має посприяти формуванню життєвих навичок, міжпредметним умінням, проектуванню, науковому пізнанню» [5].

Оскільки для носіїв будь-якої мови існують свої специфічні національно-культурні асоціації, не можна не погодитись із висловлюваннями Д. Б. Гудкова, який зазначає, що «фразеологічний фонд мови, як правило, відображає особливості світосприйняття її носіїв, що обумовлені національною культурою, аналіз якого має виявити не лише систему національних символів, а й культурних еталонів» [6].

Аналогічну позицію займає й І. С. Степанова, яка називає фразеологізми «благодатним навчальним матеріалом», що у своїй структурі містить національно-культурний компонент, який завдяки порівнянням формує лінгвістичну компетенцію студента, що є не тільки новою та несподіваною для нього, а, перш за все, спрямованою на те, щоб збільшити коло його комунікативних стратегій [7]. В даній ситуації мова йде про фразеологізми, що містять у своїй основі

назви тварин, тому не можна не погодитись з думкою тих учених, які наголошують, що знання зооїдіом необхідне при безпосередньому спілкуванні з носіями іншої мови, коли вміння правильно підбирати подібний еквівалент говорить про культуру та рівень освіченості людини.

На цьому наполягає Д. О. Добровольський, зауважуючи, що «не маючи впевненості в застосуванні тієї чи іншої ідіоми, надійніше вжити синонім із нейтральної мови» [8]. Услід за О. В. Назаренко будемо вважати «явище фразеологізації універсальним», де в силу «...постійних асоціативних зв'язків сформувалась певна «специфічна образність фразеологізмів», за допомогою якої виробилась не тільки «національна специфіка мови», а й стали «шляхи до актуалізації семантики і форми фразеологізмів», що у свою чергу «залежать від менталітету лінгвокультурної спільності» та наявні в усіх мовах без винятку, коли йдеться про зооїдіоми як відображення мовної картини світу, культурних традицій та психологічних уявлень народу [9]. Тому важко не погодитись із думкою І. О. Голубовської, яка говорить про національно-мовну картину світу як про сукупність мовних універсалій, що характерні для усіх мов та народів, де етнічна культура сприймається як могутній генеруючий фактор, що притаманний широкій багатомовній моделі світу, яка у своєму багатстві форм та семантичних значень містить відповіді на питання, що стосуються менталітету, способу мислення тієї чи іншої лінгвоспільноти [10].

При формуванні мовної картини світу як складової гуманітаризації освіти не можна обмежуватись лише однією навчальною дисципліною, бо перевага надається міжпредметним зв'язкам, завдяки яким можна формулювати світогляд та мовленнєві здібності студентів. Тож, зважаючи на сучасні тенденції до розробки нових прийомів та методів викладання мовних дисциплін у вищому навчальному закладі, більш детально зупинимось на нестандартному викладі курсу фразеології серед студентів – майбутніх вчителів-філологів, що містить національно-культурний компонент.

У силу того, що інтеграція спрямована на комплексне вивчення проблеми, такий підхід має на меті об'єднати дві дисципліни навколо одного питання. Таким чином, говорячи про символи тварин, слід зазначити, що в багатьох народів вони співпадають, проте існують і деякі розбіжності, які не слід ігнорувати. Виходячи з цього, можна створити порівняльну картину образів тварин, що часто відображають людські якості.

При зіставленні фразеологічного фонду української та англійської мов можна виділити як універсальні, так і специфічні зооїдіоми.

До універсальних фразеологізмів можна віднести такі:

- рання пташка – an early bird;
- чорний, як ворон – as black as a crow;
- ні риба, ні м'ясо – neither fish nor flesh;
- клює, як горобчик – cut like a bird;
- як кіт у сметані – like cat that got the cream;
- з одного вола двох шкір не деруть – you cannot flay the same ox twice;

– дарованому коню в зуби не заглядають – don't/never look a gift horse in the mouth тощо.

Ми бачимо, що переважна більшість фразеологізмів пов'язана з образами домашніх тварин, можливо це пояснюється тим, що вони постійно знаходилися поруч з людиною. Щодо наступних фразеологізмів, то їх значення свідчить про універсальне сприйняття як серед українців, так і в колі англійців. Мова йде про постійну ворожнечу між котами та собаками: жити, як кіт із собакою – fight like cat(s) and dog(s) або: to live cat – and – dog life – гарний тому приклад.

Стосовно зооїдіом, що пов'язані лише з національно-культурною специфікою українців, то тут варто назвати такі: на серці кішки шкребуть – as melancholy as a cat, що перекладається, як засумувати, або: живучий, як кішка – a cat has nine lives.

В українській мові існує й інший зоонім: немає де крутити прив'язану за хвіст кішку – no room to swing a cat, що має високий ступінь суб'єктивізму відносно його компонентного змісту, який виражений яскравим емоційним забарвленням та несе в собі певні семантико-стилістичні відтінки іронії, гіперболи, жарту. Тож за допомогою інтроспективного підходу ми можемо виділити національно-марковані фразеологізми як в українській, так і в англійській мовах. Наведемо приклади англійських фразеологізмів: put the cat among the pigeons; fat cat; you could not swing a cat; a sacred cow; till the cows come home; a dog a bad name; a shaggy dog story; let sleeping dogs lie; enough to make a cat speak та ін.

На думку дослідників, зоонім, що міститься у складі фразеологізму, є її семантичним ядром, у якому закладено його основне метафоричне значення, що несе національно-культурну специфіку, характерну для обох мов.

Слід відзначити і той факт, що в українській та англійських мовах є багато синонімічних ідіом на позначення тварин, які можна розділити на такі типи:

1. Коли структура залишається ідентичною, але відбувається певна заміна самого зоокомпонента:

– працювати як собака (бик), кінь – work like a dog (bull) horse;

– купувати свиню (кота) в мішку – to buy a pig (cat) in a poke.

2. Коли ідентичні синтаксичні структури, у яких порядок слів залишається без особливих змін:

– чорна курка білі яйця несе – a black hen lays a white eggs;

– якщо побіжиш за двома зайцями, не впіймаєш жодного – if you run after two hares, you will catch neither;

– ловити рибу в каламутній воді – to fish in troubled waters;

– працювати, мов бджола – as busy as a bee;

– плакати крокодилячими слізьми – to shed crocodile's tears;

– ворон ворону око не виклює – crows do not pick crow's eyes;

– собака гавкає, а караван йде – the dog bark, but the caravan goes on;

– кожен півень співає на свій манер – every cock sings in his own manner;

– взяти бика за роги – the bull must be taken by the horns;

– риба гниє з голови – fish begins to stink at the head;

– лисицю двічі в одну і ту ж пастку не впіймаєш – the fox is not taken twice in the same snare;

– краще бути головою собаки, ніж хвостом лева – better be the head of a dog than the tail of a lion;

– живий пес краще мертвого лева – a living dog is better than a dead lion;

– вовк змінює шкуру, але не свою натуру – the wolf may change his coat, but not his disposition;

– хороший той кінь, який ніколи не спіткнеться – it is a good horse that never stumbles;

– і свині б літали, якби у них крила були – pigs might fly if they had wings тощо.

3. Коли структура, а разом з нею усі зоокомпоненти, змінюються цілком, але зміст фразеологізмів залишається практично стабільним:

– коли рак свисне – when pigs fly;

– лякана ворона і куца боїться – the scalded cat fears cold water;

– без праці не витягнеш і рибку зі ставка – a cat in gloves catches no mice;

– не будь вівцею, так і вовк не з'їсть – don't make yourself a mouse, or the cat will eat you;

– краще синиця в руці, ніж журавель у небі – better an egg today than a hen tomorrow;

– як корова язиком злизала – a bird has flown;

– запусти козу в город – let the cat out of the bag;

– курям на сміх – it is enough to make a cat laugh.

4. Коли відбуваються незначні зміни змісту:

– співатиме півень, чи ні, а день настане – let the cock crow or not, the day will come;

– як з гуся вода – like water off a duck's back;

– одна ластівка весни не робить – one swallow does not make a summer.

5. Коли фразеологізми мають різні варіанти:

– не давай зайцеві моркву берегти, а лисиці курей стерегти – Don't set the fox to keep your gees = кіт спить, а мишей бачить – Send not a cat for lard;

– і півень на своєму смітті пан – A cock is valiant on his own dunghill = кожен пес перед своїм порогом сміливий – Every dog is a lion at home.

Не можна не погодитися з думкою Д. О. Добровольського, що «при перекладі таких фразеологічних зворотів в українській та англійській мовах виникають деякі труднощі, пов'язані з відмінностями семантичних полів фразеологізмів у двох мовах, які продиктовані, в кінцевому випадку, екстралінгвістичними факторами: культурою, історією, побутом народів» [8].

Однак є приклади абсолютного еквіваленту, що характерний для грецької та інших міфологій: троянський кінь – the Trojan horse (прихована небезпека); давньої історії та літератури: осел у левовій шкурі – an ass in a lion's skin (назва Езопівської байки); Біблійних висловлювань: кидати перла перед свинями – to cast pearls before swine; золотий тілець – the golden calf; вовк в овечій шкурі – a wolf in sheep's clothing; одна паршива вівця всю отару псує – one scabbed sheep will mar a whole flock тощо.

Зважаючи на те, що ефективність комунікації має базуватися на доступності та зрозумілості інформації, викладачу-філологу варто запропонувати студентам ряд тренувальних вправ на зразок: продовжіть розповідь, вживаючи задані зооідіоми; складіть діалоги із запропонованими прислів'ями, які б, у першу чергу, базувалися на зіставленні та протиставленні фразеологічних зворотів, що є в різних мовах, де знаходження спільних і відмінних ознак є найбільш показовим та очевидним, а вже потім вправи, що тлумачили б їхнє значення та відповідне походження.

5. Результати дослідження

Таким чином, проведені автором статті дослідження значно розширили уявлення про можливості використання зоофразеологізмів як повноцінного засобу міжкультурної комунікації. Фрагментарний аналіз підтверджує нашу думку про те, що зооморфні коди української та англійської культур, що представлені у фразеології, мають як універсальні, так і специфічні форми. Враховуючи те, що знакова система однієї мови не може існувати без іншої, ігнорування означеного явища в межах широкого лінгвокультурного простору було б помилковим. Згадаймо слова М. Покровського, який сказав, що фразеологія неможлива без порівняння її з іншими мовами [10], а за слушним, на нашу думку, зауваженням І. Голубовської, фразеологія – це принцип «високої продуктивності» та духовності певного «лінгвокультурного ареалу», які зазвичай продиктовані пізнавальною цікавістю самих носіїв мови [11].

Кінцевою метою навчання мови є її вільне використання як у межах розмовно-професійного мовлення, так і в межах широкого лінгвокультурного простору, тому, у зв'язку з цим, навчальний процес має охоплювати усі чотири іпостасі: лінгвістичну, культурологічну, комунікативну, діяльнісну, що, згідно з новими вимогами до фахової підготовки студентів, має розширити їх пізнавальну діяльність та забезпечити належну мовну підготовку у сфері міжкультурних зв'язків, що без знання курсу фразеології було б малоефективним. Це все дало авторові можливість розробити практичні рекомендації щодо використання різних методів навчання майбутніх учителів-філологів використанню зооідіом, які є найбільш поширеним явищем, що характерне для всіх культур і народностей, тож їх порівняльний аналіз у межах лінгвокультурного підходу має на меті розширити уявлення студентів про мовну картину світу загалом.

6. Висновки

У проведеному науковому дослідженні ми спробували розглянути можливість підвищення культурного рівня мовленнєвих умінь і навичок студентів – майбутніх учителів-філологів – з їх подальшим використанням у межах багатокультурного простору як повноцінного засобу міжкультурної комунікації та компетентнісного підходу за допомогою фразеологічного фонду мови.

Поставлені завдання щодо встановлення співвідношення зоофразеологізмів української та англійської мов як однієї з передумов комунікативної компетенції студентів і дослідження особливостей використання фразеологічного складу мови як повноцінного засобу спілкування у процесі професійної філологічної освіти, на нашу думку, виконані.

З наведеного вище можна зробити наступні висновки: враховуючи роль образу тварин у формуванні змісту мови, ми не тільки визначаємо національно-марковані стереотипи, а й знаходимо спільне та відмінне у фразеологічній системі різних мов, що дає підстави до вивчення як рідної, так і іноземної мови в умовах диференційованого навчання задля подолання розходжень між двома мовними системами.

На основі одержаних висновків вважаємо, що запропонований матеріал має прикладне значення, може бути використаний на практичних заняттях з навчальної дисципліни «Українська мова».

Література

1. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, навчання, оцінювання [Текст]. – Київ: Ленвіт, 2003. – 273с.
2. Волкова, Н. П. Педагогіка [Текст]: посібник / Н. П. Волкова. – К.: Академвидавництво, 2007. – С. 266–278.
3. Карп'юк, О. Навчання як модель успішного життя [Текст] / О. Карп'юк // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2005. – № 4. – С. 86–94.
4. Вдовін, В. В. Комунікативний підхід як оптимальний засіб вивчення іноземної мови у ВНЗ [Текст] / В. В. Вдовін. – Львів: Видавництво «Львівська політехніка», 2007. – С. 15–20.
5. Гавриш, І. В. Концептуальні засади модернізації системи підготовки майбутніх учителів початкової школи [Текст]: зб. наук. пр. / І. В. Гавриш // Гуманізація навчально-виховного процесу. – Слов'янськ: СДПУ, 2009. – Вип. XIV. – С. 9–12.
6. Гудков, Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации [Текст] / Д. Б. Гудков. – М.: Просвещение, 2003. – С. 192.
7. Степанова, І. С. Реалізація комунікативного підходу до викладання іноземних мов у технічних вишах [Текст] / І. С. Степанова // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2008. – № 4. – С. 150–153.
8. Добровольський, Д. О. Національно-культурна специфіка фразеології [Текст] / Д. О. Добровольський // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1998. – № 6. – С. 48–76.
9. Назаренко, О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету [Текст]: дис. ... канд. філол. наук / О. В. Назаренко; Дніпропетров. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2001. – 192 с.
10. Покровский, М. М. Избранные работы по языкознанию [Текст] / М. М. Покровский. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1959. – 381 с.
11. Голубовська, І. О. Етноспецифічні константи мовної свідомості [Текст]: автореф. дис. ... д-ра філол. наук / І. О. Голубовська; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 38 с.

References

1. Zahal'nojevropejs'ki Rekomendacii z movnoji osvity: vyvchennja, navchannja, ocinjuvannja (2003). Kyiv: Lenvit, 273.
2. Volkova, N. P. (2007). Pedahohika. Kyiv: Akademvydavnytstvo, 266–278.
3. Karpjuk, O. (2005). Navchannja jak model' uspishnoho zhyttja [Learning as a model of a successful life]. Inozemni movy v navchal'nykh zakladax, 4, 86–94.
4. Vdovin, V. V. (2007). Komunikatyvnyj pidxid jak optymal'nyj zasib vyvchennja inozemnoji movy u VNZ. Lviv: Vydavnytstvo «L'vivs'ka politexnika», 15–20.
5. Havrysh, I. V. (2009). Konceptual'ni zasady modernizacii systemy pidhotovky majbutnix uchyteliv pochatkovoji shkoly [Conceptual foundations of modernization of the system of training of future primary school teachers]. Humanizatsija navchal'no-vykhovnoho procesu. Slovians'k: SDPU, XIV, 9–12.
6. Hudkov, D. B. (2003). Teoryja y praktyka mezhkul'turnoj kommunykatsyy. Moscow: Prosve shchenye, 192.
7. Stepanova, I. S. (2008). Realizatsija komunikatyvnoho pidkходу do vykladannja inozemnykh mov u tekhnichnykh vyshakh [The implementation of the communicative approach to teaching foreign languages in technical universities]. Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu. 4, 150–153.
8. Dobrovol's'kyj, D. O. (1998). Nacyonal'no-kul'turnaja specyfyka frazeolohyy [National-cultural specificity of phraseology]. Voprosy` jaz y`koznanyja. Moscow: Nauka, 6, 48–76.
9. Nazarenko O. V. (2001). Ukrajins`ka frazeolohija jak vyrazhennja nacional'noho mentalitetu [Ukrainian phraseology as an expression of the national mentality]. Dnipropetrovsk, 192.
10. Pokrovskij, M. M. (1959). Izbrannye raboty po jazykoznaniju. Moscow: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 381.
11. Holubovs'ka, I. O. (2004). Etnospetsyfici konstanty movnoji svidomosti [Ethnospecific constants of the language of consciousness]. Kyiv, 38.

*Рекомендовано до публікації д-р пед. наук, професор Кнодель Л. В.
Дата надходження рукопису 23.05.2016*

Клименко Світлана Іванівна, вчитель, спеціалізована середня загальноосвітня школа І ступеня з поглибленим вивченням іноземної мови № 312, вул. Каштанова, 12, м. Київ, Україна, 02225
E-mail: gorohovska2011@ukr.net

УДК 371.215

РОЗВИТОК ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЯК ПРОЦЕС ІННОВАЦІЙНИХ ЗМІН

© **Л. М. Назаренко**

У статті теоретично обґрунтовано стадії розвитку загальноосвітнього навчального закладу та схарактеризовано їх зокрема: диспозиція, адаптація, генерування ідей, продукування ідей, насиченість потенціалу закладу. Подано власне визначення сутності поняття «розвиток загальноосвітнього навчального закладу»; визначено управлінські дії, які необхідно вчинити на кожній стадії розвитку школи. Сформульовано певний перелік ризиків, які можуть уповільнити процес розвитку навчального закладу

Ключові слова: *розвиток, загальноосвітній навчальний заклад, стадії розвитку, управління, процес, потенціал*

In the article is considered the question about the stages of comprehensive educational institution development. The author determined, that the process of comprehensive educational institution development is connected with projecting of its environment, organization of innovative activity, creation of conditions for realization of the teachers' professional potential, generation of ideas and its practical realization, adaptation to the requirements of external environment.

The author gives his own definition of the category of development as an innovative activity directed on the creation of additional conditions for satisfying educational, professional, social needs and demands of the educational process participants on the base of interaction and partnership between school and the other subjects of educational space.

The author separates the next stages in the education institution development: disposition, adaptation, generation of ideas, production of ideas, intensity of the school potential. For each stage are formulated the managerial actions that must be done for progressive transfer of innovative activity from the one state to another one, more effective.

There were also formulated certain list of risks that can complicate the process of institution development

Keywords: *development, comprehensive educational institution, development stages, management, process, potential*